

BAZI ESK TÜRKÇE KEL MELER ÜZER NE NOTLAR*

Geng S M N**

Özet

20 yıldan fazla (1952-1975) Kazakça çalışmış bir Türkolog olarak, aşağıda, Kazakçayla ilgili birkaç Eski Türkçe kelime üzerine notlar sunacağım.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Kazakça *qid-*, *ülp*, *kiyeli*, *ıyar*

qid-

2000 yılında İzmir’de düzenlenen 4. Uluslararası Türk Dili Kongresine katıldıktan sonra Ankara’ya gittim ve Türk Dil Kurumunu ziyaret ettim. Burada Prof. Dr. A. B. Ercilasun bana Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten’in bazı sayılarını verdi. Belletenin 1993 sayısında (1995’te yayınlanmış) onun mükemmel bir makalesini okudum: “Bir Kişi Yanılsar Oyuşu Bodumu Bişükiğe Tegi Kıdmaz Ermiş (KT, G6 = BK, K4) İbaresine Üzerine”. *qidıy* “kenar, kıyı, sınır” ismiyle *qid-* fiilini ayrıntılı bir şekilde tartıştığı bu makalesinde şunları söylüyor: “... *qid-* fiiline herhangi bir şeye kenar, sınır, hudut yapmak anlamını verebiliriz. Bu anlamı metnimize tatbik edersek şu sonucu elde ederiz: Bir kişi yanılrsa, kabilesine, milletine, evine, eşğine kadar kıyı yapmazmış”. Benim düşünceme göre, onun bakış açısı da hedefi tutturamamış. (Onun bu çevirisindeki *ev* ve *eşik* kelimelerini tartışmayacağım).

Geçen yüzyılda birçok Türkologun bu fiili yanlış çevirdiğini ve anlamadığını söylemeliyiz. Örneğin Thomsen:¹ “Si un homme tombait en faute, ils *ne s’avançaient pas* jusqu’a ... de sa race et de son”. Burada Thomsen yanlış bir şekilde *qidmaz*’ı ‘ilerleyemez, ileri gidemez’ şeklinde çevirmiş. Almanca çevirisindeki² cümle, aslında aynı Fransızcasındaki gibi çevrilmiştir: “und selbst wenn ein Mann (von uns) abfiel-die Besonnenen innerhalb seines Geschlechtes oder seines Volkes auf Abwege zu bringen, *haben sie doch nicht erreicht*’.

Radloff’un herhangi bir çevirisini (1894, 1895, 1897) görmedim. Buraya Radloff’un, Thomsen’in yukarıda adı geçen Fransızca kitabından yaptığı Almanca çevirisini alıntılıyorum (s.168): “(selbst) der sich irrende Mensch *wagt sich nicht* an die Ehre (den Schmuck) ihrer Weisen und ihres Volkes’. Radloff fiili *cesaret/cüret etmemek* olarak çevirir.

S.E. Malov’un çevirisi ise şöyledir: “No éslı (otdel’nye lica) iz tjurkov (i soblaznjalis’), to celye rody (daže) do svojtstvennikov (do bračnogo rodstva) *ne otklonjalis*’”.³

Malov’un *qid-* fiilini “ayrılmak” olarak çevirmesi de doğru değildir.

H.N. Orkun’un çevirisi: “Bir kişi yanılrsa soyu, kavmi, bişükine (?) kadar *ilerlemez imiş*” (Orkun 1987, s.25).

Orkun’un burada Thomsen’in Fransızca eserinden çeviri yaptığını düşünüyorum.

Prof. Dr. Talat Tekin *A Grammar of Orkhon Turkic* adlı kitabında, söz konusu kelimeyi *ıqidmaz* olarak okuyor ve “barındırmak” olarak çeviriyor.⁴ Fakat bu ikna edici ve inandırıcı bir düşünce değildir.

Aynı yazarın *Orhun Yazıtları* (Tekin 1988, s.4) adlı kitabında kelime *qudmaz* olarak transkribe edilmiş ve günümüz Türkçesine “bir kişi suç işlese, onun boyu(na), halkı(na) (ve) hısım akrabasına kadar (herkesi) *öldürmezler imiş*” olarak aktarılmıştır.

* Bu makale, “Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Volume 55 (4), 2002, s.335-338”de yayınlanmıştır.

** Department of Uighur Language and Culture, Sentral University for Nationalities, 100081 Beijing, China.

¹ V. Thomsen, *Inscription de L’Orkhon Déchiffrées*, 1896, s. 116.

² ZDMG 78 (1924) s.141’de yayımlandı.

³ S. E. Malov, *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis’mennosti*, 1951, metinde s. 28 çeviride s. 34.

⁴ T. Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, 1968, s. 231, 262.

Burada “öldürmezlermi” anlamındaki *öldürmezler imi* ifadesi anlamda r. Mantıksal olarak metne de uymaz. Yeni kitabın *Orhun Türkçesi Grameri*’nde⁵ metni, *bir ki i ya ılsar, u u ı bodunı bi üki ä tägi qıd maz ä rmi* eklinde transkribe etmi ama çevirisini vermemiştir. Yalnızca sözlükte *qid-* fiilini “k ymak, öldürmek” anlamında vermemiştir. “Öldürmek” çevirisinden unu çıkarırız; “k ymak” fiilinin anlam “öldürmek”in bir anlamıdır ya da “öldürmek”le yakın anlamlıdır.

Prof. Dr. Muharrem Ergin *Orhun Abideleri*’nde⁶ bu cümleyi “Bir insan yan İsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırarak çeviriyor. Burada onun, T. Tekin’in yukarıda ad geçen İngilizce kitabının etkisi altında yalnızca ekilde “barındırarak” olarak çevrildiğini tahmin ediyoruz.

Yer kazanmak için Prof. Dr. A. von Gabain ve S. Gıy’ın bu mesele hakkındaki fikirlerini aktarmayacağız. Türkçenin tarihi fonetik kurallarına göre *qad-* Kazakça *qıy-*’a karşılık gelir (*qod->qoy-* ‘koy-’, *käd->kiy-* ‘giy-’ gibi). Meseleye Kazakça üzerinden bakıldığında *qid-* fiilinin anlam çok açıktır. Diğer anlamlarının yanı sıra bir de ‘esirgemek, merhametlemek/acmak’ anlamına gelir. Yani bütün cümleyi şöyle çevirebiliriz: “Bir ki i yan İd zaman, (onlar) klanına ve halkına, bene (beikteki bebeğine) kadar merhamet etmezler/acmazlar”.

älp

1950’lerde, Prof. Dr. Malov’un kitabındaki ünlü Budist yazmalardan *Altun Yaruk*’ta yer alan Açık Pars hikâyesini okuduğumuz zaman, u cümlenin yalnızca çevrildiğini gördük: “(ay benim,) *älp* titgülik tawar älp i näng inçip isig öztä ärtmäs” (O brat moj! Geroj – kto ertvuet svoim bogatstvomu, gerojskoe éto delo (v otnošenii bogatstva). no éto ne to, rasstat’sja so svoej izn’ju.) Radloff’un 1930’de yayımlanan Almanca çevirisi elimizde yok. Fakat Dr. Malov, onun çevirisini devam ettirebilir. Malov, *älp* kelimesini yalnızca ‘kahraman’ olarak anlatır.

Bildiğimiz kadarıyla *Altun Yaruk*’un Uygurca Yi-Jing’in Çince versiyonundan çevrilmiştir. Burada Çince orijinali “一切难舍无过己身 yiqie nan she wu guo ji shen” Çince orijinalin çevirisi: “Terkedilecek olan tüm zorelerin içinde en zor olan kendi vücudunuzu terk etmemektir”. Prof. Dr. J. Nobel’in Almanca çevirisi budur: “Vom allem, was schwer himzugeben ist, gebes über die Hingabe des eigenen Körpers hinaus”.

Bu yüzden Uygurca cümleyi şöyle çevirmemiz gerekir: “(Ey erkek kardeşim) (dünyada) terk edilmesi ve yapılırsa zor mesele, kendi bedenimizi bırakmaktan daha zordur”.

Günümüz Kazakçasında *älp, alpawıt* kelimeleri *älp* gibi aynı etimolojiye sahiptir.

(Ay my brother), (in the world) the difficult thing to abandon and the difficult matter to do is nothing more than giving up (our) own body.

kiyeli

Bu Kazakça kelime ‘kutsal, mukaddes’ anlamındaki Eski Türkçe *küügälig*’den gelir. Türkçenin tarihi fonetik gelişim kuralına göre iki ünlü arasında kalın konsonant *-y-*’ye döner; örneğin, *igä>iye* ‘sahip’, *tügä>tüyä* ‘deve’. S fat yapan *-lig>-li* olur. Ama *üü>i* de i için tatmin edici bir açıklama yapılamaz *küügälig* s fat /ismi Eski Türkçe eserlerde yaygın şekilde kullanılan kelimelerdendir. Prof.

olarak ikiye bölünmü tür. Uygurca metni Nobel'in Almanca çevirisinin yanı sıra Çince orijinali ile de kar ıla tırdı ımız zaman, kelimenin yukarıda ifade edilen anlamlarının yanında bir de Çince 威力 *weili* “güç, kudret” ye kar ılık gelen “ha met/heybet/azamet” anlamını ta ıdı ını gördük.

Genellikle, Kazakçanın Eski Türkçenin bazı leksik unsurlarını hala korudu u söylenir; örne in, bir çe it istek ifadesi yapımında kullanılan *iygi*<*ädgü* ‘iyi’ (*körseygi edim* ‘ke ke görseydim/görebilseydim’); *izgi* ‘iyi’<*ädgü/özgü* (*izgi*, Hakaşça ya da Sarı Uygurca gibi bir z-Türk dilinden ödünçleme olabilir); *iyis*<ET *ıdı-* ‘kokla- +fiilden isim yapan –s eki.’ Burada de inmek istedi imiz son fakat aynı derecede önemli olan *ey*, gençken Sinjian’da Kazak halkının sürekli u ifadeyi kullandıklarını duymu tuk: *ıyar körsetiw* ‘tehdit etmek’. *ıyar* kelimesi bin yıldan daha uzun bir zamandan beri var, Kültigin yazıtının Do u 29. satırında: *ıyar elligdä* [*ıyar qayanlı ğda yeg qultım*]. Bu cümleyi, “Ben onları güçlü ülkelerin halkından ve güçlü ka anlardan daha iyi ya ar hale getirdim/ya attım” ekinde çevirdik. Ama yazık ki, Çin’de ya da ba ka ülkelerde yayınlanmı Kazakça sözlüklerde bu kelimeyi bulamadık. (Fakat yazımızı bitirdikten sonra, bu kelimeyi Prof. Dr. V. Gabain’in ‘Irano-Turkic relation in the late Sasanian period’ adlı makalesinde buldu umuza sevindik (Gabain 1983, s. 263 *ighar* “güçlü”< Sogdca *ygh’r*).

Kaynaklar

- 📖 ERG N M, **Orhon bideleri**, 1970.
- 📖 GABA N A., “Irano-Turkic relation in the late Sasanian period”, **The Cambridge History of Iran** (3-1 içinde), s.623, 1983.
- 📖 MALOV S. E, **Pamjatniki drevnetjurkskoj pis’mennosti**, 1951.
- 📖 NOBEL J., **Suvarnaprabhāsasottama-sūtra. Das Goldglanz-sutra, I-Tsing’s Chinesische Version**, 1958.
- 📖 ORKUN H. N., **Eski Türk Yaz tlan**, 1987.
- 📖 TEK N T., **A Grammar of Orkhon Turkic**, (Indiana University Publications, Uralic & Altaic Series 69) Bloomington, 1968.
- 📖 TEK N T., **Orhon Yaz tlan**, 1988.
- 📖 TEK N T., **Orkhon Türkçesi Grameri**, 2000.
- 📖 THOMSEN V., **Inscription de L’Orkhon D chiffre s**, 1896.
- 📖 Z EME P., **Altun Yaruq sudur**, Vorwort und Das Erste Buch, 1996.

Çeviren: Serpil ERSÖZ*

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.